

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 343.237

Черней В. В., доктор юридичних наук, доцент, ректор Національної академії внутрішніх справ;

Вознюк А. А., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

Cherney V., Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Rector of the National Academy of Internal Affairs;

Voznyuk A., Doctor of Law, Senior Fellow, Senior Research Scientist with lab issues preliminary investigation of the National Academy of Internal Affairs

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

TEORETIKO-METHODOLOGICAL PROBLEMS OF INSTITUTE OF PARTICIPATION IN SCIENCE OF CRIMINAL RIGHT

Розкрито зміст актуальних теоретико-методологічних проблем інституту співучасті в науці кримінального права. Спростовано твердження, що помилкою слід вважати лише суб'єктивну помилку особи, яка вчиняє злочин.

Ключові слова: проблема, помилка, колізія, прогалина, конкуренція, співучасть, кваліфікація злочину.

Раскрыто содержание актуальных теоретико-методологических проблем института соучастия в науке

уголовного права. *Опровержено утверждение, что ошибкой следует считать лишь субъективную ошибку лица, совершающего преступление.*

Ключевые слова: проблема, ошибка, коллизия, пробел, конкуренція, соучастие, квалификация преступления.

The article highlighted and disclosed the contents of the relevant theoretical and methodological problems of the Institute of complicity in the science of criminal law. Refuted the claim that the error is only the subjective error of a person who commits the crime.

Keywords: problem, error, conflict, space, competition, participation, qualification of the crime.

Кримінальне право, як і будь-яка інша сфера знання, не є бездоганним і, безумовно, містить проблемні питання. Їх виникнення пов'язане з розвитком суспільних відносин. Про наявність актуальних проблем у кримінальному праві свідчать і численні дисертаційні дослідження, здійснені після ротиняття нового Кримінального кодексу (КК) України.

Одним із найбільш складних і проблемних у цій галузі є інститут співучасті, з яким пов'язана низка невирішених та дискусійних питань.

Вагомим внеском у розроблення проблематики співучасті у злочині є праці Ф. Г. Бурчака, В. А. Владимірова, Р. Р. Галіакбарова, Л. Д. Гаухмана, П. І. Гришаєва, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, В. П. Ємельянова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, М. Г. Іванова, О. О. Кваші, М. І. Ковальова, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, М. В. Корнієнка, Г. А. Кригера, Є. К. Марчука, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, Б. С. Никифорова, Г. В. Новицького, М. І. Панова, А. О. Пинаєва, О. О. Піонтковського, А. В. Савченка, П. Ф. Тельнова, О. М. Траїніна, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка, М. Д. Шаргородського, Н. М. Ярмиша та ін. Незважаючи на ґрунтовні дослідження, чимало питань співучасті не втрачають актуальності, а кваліфікація умисної спільної участі декількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину викликає певні труднощі.

Метою цієї статті є вивчення і аналіз актуальних теоретико-методологічних проблем інституту співучасті в науці кримінального права.

Проблема у кримінальному праві – це комплекс складних кримінально-правових питань (теоретичних та/або практичних), що потребують вирішення, вивчення, дослідження; або це суперечність позицій у поясненні кримінально-правових явищ, об'єктів, процесів, що вимагає адекватної теорії розв'язання [1, с. 85].

До кримінально-правових проблем, що стосуються співучасті, слід віднести помилки (передусім прогалини і колізії) та конкуренцію.

Прогалини у кримінальному законодавстві – це повна або часткова відсутність (пропускання) необхідних кримінально-правових норм у законі про кримінальну відповідальність, необхідних для врегулювання певних суспільних відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину [1, с. 85].

Колізія в кримінальному праві є суперечливою ситуацією, що становить протилежні позиції в поясненні кримінально-правових явищ, об'єктів, процесів та потребує адекватної теорії розв'язання. Суперечливою ситуацією в цьому випадку може бути наявність кількох правових норм, що по-різному регулюють одні й ті самі суспільні відносини [1, с. 85].

Конкуренція кримінально-правових норм – це зумовлена наявністю у кримінальному законодавстві принаймні двох кримінально-правових норм, спрямованих на врегулювання одного питання, нетипова ситуація в правозастосуванні, коли під час кримінально-правової оцінки одного суспільно небезпечного діяння на застосування претендують дві (чи більше) функціонально пов'язані чинні кримінально-правові норми [2].

У теорії кримінального права склалася хибна думка, що помилкою в кримінальному праві є лише помилка особи, яка вчинила злочин. Так, П. С. Матишевський зазначає, що помилка в кримінальному праві – це неправильне (хибне) уявлення особи про юридичне значення та фактичний зміст її діяння, наслідки цього діяння та інші обставини, що передбачені як обов'язкові ознаки у відповідному складі злочину [3, с. 149]. Л. М. Кривоченко помилку в кримінальному праві трактує як неправильне уявлення особи про юридичні властивості або фактичні об'єктивні ознаки діяння, що вона вчиняє [4, с. 187]. В. К. Гришук вважає помилкою невірне, хибне уявлення (оману) особи щодо дійсних властивостей, обставин учиненого нею

діяння і його наслідків [5, с. 298]. В. М. Коробенко стверджує, що помилки в кримінальному праві – це неправильне уявлення особи про дійсний юридичний чи фактичний характер учиненого нею діяння і його наслідки [6, с. 142].

У наведених визначеннях розкрито лише помилки суб'єктивної сторони. Водночас, помилки в кримінальному праві можуть стосуватися всієї системи кримінального права – кожної норми, інституту. До того ж, може йтися не лише про особу, яка вчинила злочин, а й про законодавця та суб'єктів застосування кримінального закону – суддів і працівників правоохоронних органів.

До прорахунків у кримінальному праві доцільно віднести правозастосовні помилки, тобто вади кримінально-правової кваліфікації (В. О. Навроцький) [7, с. 428] та помилки у кваліфікації злочинів (Т. М. Марітчак) [8, с. 7]. Причому таких прорахунків можуть припуститися як слідчий, так і особа, яка вчинила злочин.

Залежно від суб'єкта помилки можна виокремити такі їх *види*:

- 1) помилки у кваліфікації злочинів, яких припустилися правозастосовні органи (слідчий, суддя);
- 2) помилки особи, яка вчинила злочин (помилки щодо суб'єктивної сторони складу злочину);
- 3) помилки законодавця (прогалини та колізії).

До помилок також можна віднести *невірне визначення певної кримінально-правової категорії, недотримання теоретичних положень кримінального права під час конструювання окремих норм, що унеможливує їх реалізацію взагалі або обмежує ефективно застосування*. У результаті виникають наукові дискусії, окремі учасники яких ініціюють внесення змін і доповнень до закону про кримінальну відповідальність.

У теорії кримінального права широкого розповсюдження набули такі *проблемні питання співучасті*:

1. *Участь у злочині особи, яка не є суб'єктом злочину*. Більшість науковців підтримує положення про те, що співучасть можлива лише за наявності суб'єктів злочину [9, с. 10; 10, с. 11; 11, с. 6; 12]. Наприклад, М. І. Хавронюк вважає цю позицію досить обґрунтованою і найбільш слушною. По-перше, тому що особа, яка є неосудною, не може ставитися до вчинення злочину умисно (вона взагалі ніяк не ставиться до цього). Звичайна ж

спільна участь у вчиненні злочину, за КК Росії та КК Білорусії, ще не є співучастю – такою є *умисна* спільна участь у вчиненні злочину. По-друге, і в КК Росії та КК Білорусії, і в КК України йдеться про спільну участь у вчиненні злочину. Якщо ж особа не усвідомлює (внаслідок неосудності чи певного віку), що спільно з іншими вона вчиняє саме злочин, можна говорити, наприклад, про спільне вчинення певних дій, але не про спільну участь у вчиненні злочину. По-третє, особу, яка не є суб'єктом злочину, можна умовно прирівняти до засобу (чи знаряддя), використання якого не можна позначити поняттям «спільна участь», бо воно, власне, є лише використанням. До речі, КК Молдови містить пряму вказівку, що співучасники повинні мати ознаки суб'єкта злочину [13, с. 119].

М. І. Мельник слушно зауважує, що положення про участь у злочині виключно суб'єктів злочину суттєво відрізняється від положень про співучасть КК 1960 р., де її було визначено як «умисну спільну участь двох або більше осіб у вчиненні злочину». Це дозволяло визнавати співучастю і відповідним чином оцінювати з позиції кримінального закону дії учасника групового злочину (наприклад, звалтування, грабежу тощо) і в тому разі, коли іншим учасникам через неосудність або недосягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вдавалося уникнути притягнення до кримінальної відповідальності [6, с. 159–160].

Водночас, Ю. В. Баулін констатував, що у науковій літературі вже з'явилися коментарі, за якими для визнання співучасті достатньо одного суб'єкта злочину, який учиняє умисний злочин разом, щонайменше, з однією особою – не обов'язково суб'єктом злочину. Таку пропозицію можна вважати лише рекомендацією щодо змінення поняття співучасті у майбутньому, проте вона прямо суперечить нині чинному КК України. Положення Закону, що співучасниками можуть бути лише суб'єкти злочину, викликає низку запитань у сенсі кримінально-правової оцінки щодо виконання об'єктивної сторони відповідного злочину особами, яких згодом не буде визнано суб'єктами цього злочину. Наприклад, як кваліфікувати дії підбурювача чи пособника, які не усвідомлювали, що особа, котру вони схилили до вчинення злочину чи сприяли їй у його вчиненні, не досягла віку, з якого вона може підлягати

кримінальній відповідальності за такий злочин, або згодом було встановлено, що в момент учинення відповідного суспільно небезпечного діяння вона перебувала в стані неосудності? На думку дослідника, найліпший варіант відповіді на це запитання пропонує М. С. Таганцев, вважаючи, що зазначені дії слід трактувати як дії опосередкованого «виконавця». Варто враховувати, що новий КК України значно звузив обсяг поняття співучасті у злочині, що, як і раніше, уникає будь-якого збігу злочинів та не відповідає фактичному його вживанню [14, с. 109–110].

Якщо учасником злочину, вчиненого кількома особами, разом із особою, що підлягає кримінальній відповідальності, є особа, яка не підлягає кримінальній відповідальності (особа, котра не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, є неосудною), то злочин не визнається як учинений групою осіб, оскільки не всі учасники такої групи є суб'єктами злочину. З іншого боку, учасник злочину, який підлягає кримінальній відповідальності, під час учинення злочину отримує допомогу від особи, що не підлягає кримінальній відповідальності, чи розраховує на таку допомогу. Інакше кажучи, суспільна небезпечність таких його дій зростає, однак суб'єкт злочину відповідатиме за порушення, учинене не за співучасті. Таким чином, використання під час учинення злочину неосудних осіб не містить жодних додаткових підстав для кримінальної відповідальності. На наш погляд, із такою позицією погодитися доволі складно, а тому зазначеній особі повинні ставитись у вину і дії осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності.

Учинення злочину групою осіб зазвичай є більш суспільно небезпечним, ніж учинення злочину однією особою. Дії конкретної особи у складі групи можуть бути більш суспільно небезпечними за аналогічні дії поза нею. Це зумовлено тим, що особа розраховує на підтримку інших учасників групи, а отже може діяти активніше, агресивніше, зухваліше. У групі учасник прагне себе проявити, довести, що він лідер або один із кращиків.

Використання неповнолітнього чи неосудного для здійснення злочинного діяння може полегшити досягнення винним його мети, але не перетворює вчинене на співучасть – злочин усе одно вчиняється за допомогою осіб, які, за чинним

законодавством, не підлягають кримінальній відповідальності (тобто «чужими руками»). У таких випадках винна особа діє як опосередкований виконавець, а залучення до вчинення злочину неповнолітнього для нього має наслідком додаткову відповідальність (ст. 304 КК України) і більш суворе покарання (в межах санкції) – дії винного в таких випадках будуть кваліфікуватися як дії особи, яка безпосередньо вчинила злочин за відповідною статтею Особливої частини КК України.

Таким чином, використання особи, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, ураховується (частково компенсується) кваліфікацією злочину за сукупністю з посиланням на ст. 304 КК України.

Розглянемо детальніше, як саме враховується використання неосудних осіб для вчинення злочину. Частково зазначене трактується як обтяжуюча обставина – вчинення злочину з використанням особи, що страждає на психічне захворювання чи недоумство (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України). Однак чи достатньо цього?

Способом розв'язання проблеми може стати створення нового інституту – групового вчинення злочину. В Загальній частині КК України окремо від інституту співучасті можна запровадити «вчинення умисного злочину групою осіб».

2. Участь декількох осіб у вчиненні необережного злочину.

М. І. Бажанов вважає, що питання співучасті в необережних злочинах має досить давні витоки в науці. Деякі криміналісти обстоювали можливість співучасті в необережних злочинах. До поживлення дискусії з цього питання привело значне підвищення рівня необережної злочинності, особливо у сфері «людина – машина», наприклад, на автотранспорті. Усе частішими стають випадки спільного заподіяння кількома особами злочинного наслідку з необережності (так зване необережне співзаподіяння). Наприклад, теслярі, працюючи на будівництві, скидають з висоти колоду, не переконавшись у тому, що це нікому не загрожує, унаслідок чого смертельно травмовано людину, яка перебувала внизу. Або водії автомашин їдуть трасою з порушенням правил дорожнього руху, обганяючи один одного. Зрештою, на одному з обгонів відбувається зіткнення машин і травм дістають пасажери. У першому і другому випадках винні діють із необережності, спільно заподіюючи суспільно небезпечних наслідків. Однак такі спільні дії не можна визнати співучастю через те, що в цьому разі

відсутня злочинна воля діючих осіб. У таких випадках кожен із винних несе відповідальність за свої дії самостійно [15, с. 221–222].

А. Ф. Зелінський переконаний, що співучасть можлива лише у випадку вчинення умисних злочинів. Такого висновку можна дійти, ґрунтуючись на природі співучасті, що передбачає спільне умисне спричинення шкоди. Особа, яка вчиняє злочин з необережності, не допускає можливості шкоди, сподіваючись уникнути її, чи навіть не передбачає суспільно небезпечних наслідків своїх дій, хоча могла і повинна була це зробити. Якщо в конкретній обстановці таку самовпевненість чи недбалість виявляють одночасно декілька осіб, вони все ж не стають учасниками злочину, тому що ця обставина не передбачає єдності та взаємозумовленості дій, спрямованих на досягнення злочинного результату, оскільки спричинення шкоди не є навмисним із боку діючих осіб [16, с. 8].

В. А. Мисливий пропонує в кримінальному законі передбачити норму щодо необережного співзаподіяння – тобто діяння, злочинний результат якого є наслідком необережної злочинної поведінки кількох суб'єктів, у діянні кожного з яких наявна сукупність усіх ознак єдиного складу злочину, що враховується у кваліфікації, призначенні та індивідуалізації покарання [17, с. 387].

На думку О. В. Гороховської, необережне співзаподіяння – це особлива, специфічна форма злочинної поведінки. На відміну від співучасті, їй притаманні такі ознаки: вчинення конкретних необережних дій (чи бездіяльність за визначених обставин) двома і більше особами; спільність дій цих осіб; наявність взаємозалежного і взаємозумовленого характеру поведінки, що спричинило настання певного результату; причиновий зв'язок між діями (бездіяльністю) кожного суб'єкта і результатом, що настав; наявність єдиного злочинного результату; необережна вина кожного суб'єкта стосовно наслідків, що настали.

Ґрунтуючись на вищезазначеному, дослідниця радить доповнити Загальну частину КК України статтею «Співзаподіяння у злочині», виклавши її в такій редакції: «Співзаподіянням у злочині є спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні необережного злочину». Зважаючи на це, ст. 67 КК України необхідно доповнити обставиною, що обтяжує покарання, – «вчинення злочину в співзаподіянні» [18, с. 103].

3. Співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом. М. І. Мельник зауважує, що закон може передбачати неоднакові ознаки суб'єкта злочину для різних учасників спільної злочинної діяльності. Це характерно для складів злочинів, де виконавцем може бути лише спеціальний суб'єкт (для таких співучасників, як організатор, підбурювач, пособник, наявність ознак спеціального суб'єкта не обов'язкова – ними можуть бути осудні особи, що досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність). Співучасником у злочинах, відповідальність за які законом встановлено з 16 років, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку, а в злочинах, відповідальність за які встановлено з 14 років, – особи, що досягли 14-річного віку. Стосовно ж злочинів, за вчинення яких встановлено відповідальність з іншого віку (наприклад, із 18 років) відзначимо, що співучасниками в таких злочинах можуть бути особи, які досягли 16 років [6, с. 159–160].

Вважаємо слушною позицію М. І. Бажанова, що відмітною рисою злочинів зі спеціальним суб'єктом є саме те, що їх можуть учинити лише особи, наділені ознаками спеціального суб'єкта. Отже, виникає питання щодо можливої співучасті в таких злочинах осіб, які не мають ознак спеціального суб'єкта. Чи можуть ці особи відповідати за злочини, суб'єкт учинення яких є спеціальним? [15, с. 239].

Ці та інші проблемні питання кваліфікації злочинів, учинених у співучасті зі спеціальним суб'єктом, ще не отримали свого однозначного вирішення в теорії українського кримінального права.

4. Повторне використання терміна «умисно» у визначенні співучасті. Г. П. Жаровська стверджує, що в ст. 26 КК України наявні вади в сенсі повторного використання терміна «умисно» й позначення тих самих факторів різними найменуваннями «участь...у вчиненні злочину». Наведене кримінально-правове формулювання суперечить правилам законодавчої техніки. Тому авторка пропонує таке визначення співучасті: «Співучастью в злочині є умисне спільне вчинення злочину декількома суб'єктами» [11, с. 8]. Таку позицію вважаємо аргументованою, адже умисна участь у необережному злочині неможлива. Отже, умисна спільна участь свідчить про виключно умисний характер учиненого злочину.

5. *Колізія поняття і форм співучасті.* О. Г. Колб пропонує до вивчення співучасті як правового явища застосувати метод дедукції та визнати поняття, наведене у ст. 26 КК України 2001 року, спільним для всіх форм співучасті. Відносно ж конкретних форм співучасті є нелогічним, некоректним і неприпустимим застосування термінів, не зазначених у загальному (об'єднувальному) понятті співучасті. Аналіз ст. 28 КК засвідчує протилежне і, до того ж, спостерігаємо підмінення понять. Так, у всіх формах співучасті (вчинення злочину групою осіб; за попередньою змовою групою осіб; організованою групою; злочинною організацією) замість терміна «суб'єкт злочину» законодавець уживає термін «особа», що не можна вважати тотожним першому [19, с. 334–336].

6. *Колізія у визначенні мети злочинної організації.* У теорії кримінального права існує колізія щодо визначення мети злочинної організації. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України, метою злочину, вчиненого злочинною організацією, є спільна діяльність учасників цієї організації, що передбачає безпосереднє вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів або керівництво чи координацію злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування безпосередньо злочинної організації, а також інших злочинних груп. Водночас, згідно з ч. 1 ст. 255 КК України, метою створення злочинної організації є вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а банди – напад на підприємства, установи, організації або окремих громадян. Таким чином, у Загальній частині КК України мету окреслено значно ширше, ніж в Особливій частині. Зрештою, у ч. 4 ст. 28 та ч. 1 ст. 255 КК України неоднозначно визначено мінімальну кількість злочинів, для вчинення яких створюється злочинна організація.

7. *Прогаліни щодо окремих видів співучасників.* У ст. 27 КК України визначено функції виконавця, організатора, підбурювача та пособника. Водночас, у теорії кримінального права йдеться про інших співучасників: керівника, ініціатора, лідера, замовника, посередника, функціонера, а також активних учасників, другорядних учасників та співучасників злочинної організації – особливої кримінальної відповідальності яких не мають належного наукового обґрунтування, оскільки відсутній єдиний підхід до визначення функцій цих осіб, їх кримінально-правового значення у кваліфікації злочину та призначенні

покарання. Наприклад, про керівника злочинного об'єднання зазначено у ч. 2 ст. 255 (керівник злочинної організації), ч. 2 ст. 258–3, ч. 4 ст. 258–5 КК України (керівник терористичної групи чи терористичної організації). Однак закон про кримінальну відповідальність не визначає такого співучасника.

8. *Невизначеність юридичної природи спеціальних видів злочинних об'єднань.* Кримінальне законодавство не містить чіткої вказівки, до якого саме виду злочинного об'єднання слід віднести банду, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, транснаціональну організацію, що займається порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, терористичну групу.

Таким чином, окремі положення інституту співучасті є досить проблематичними. Широко відомими з-поміж них є такі: участь у злочині особи, яка не є суб'єктом злочину; участь декількох осіб у вчиненні необережного злочину; співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом; повторне використання терміна «умисно» у визначенні співучасті; колізія поняття і форм співучасті, колізія у визначенні мети злочинної організації; прогалини у визначенні окремих видів співучасників; невизначеність юридичної природи спеціальних видів злочинних об'єднань.

Їх існування потребує ґрунтовного дослідження інституту співучасті в теорії українського кримінального права з метою виявлення найбільш оптимальних способів подолання проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вознюк А. А. Проблема кримінального права: поняття та види / А. А. Вознюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка «Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку». – 2010. – Спецвип. № 6 : у 3-х ч. Ч. 1. – С. 84–90.

2. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. К. Марін. – К., 2002. – 20 с.

3. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.

4. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [Вид. 3-тє, переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

5. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : [навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл.] / В. К. Гришук. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Ю. В.Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [Вид. 4-тє, переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

7. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В. О. Навроцький. – [Вид. 2-ге]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

8. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. М. Марітчак. – Львів, 2003. – 16 с.

9. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. П. Альошин. – Х., 2003. – 19 с.

10. Гуторова Н. О. Вчинення злочину організованою групою осіб (кримінально-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. О. Гуторова. – Х., 1996. – 23 с.

11. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. П. Жаровська. – К., 2004. – 19 с.

12. Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : [моногр.] / В. В. Черней. – К., 2014. – 456 с.

13. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз,

проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 557 с.

14. Баулін Ю. В. Деякі принципи новели Загальної частини КК України та проблеми їх застосування / Ю. В. Баулін // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2002. – № 3 (9). – С. 105–111.

15. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [Вид. 2-ге, переробл. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

16. Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении : [лекция] / А. Ф. Зелинский. – Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1971. – 43 с.

17. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки Дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Мисливий Володимир Андрійович. – Дніпропетровськ, 2005. – 543 с.

18. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гороховська Олена Володимирівна. – К., 2003. – 228 с.

19. Колб О. Г. Проблеми визначення поняття «співучасть у злочині» / О. Г. Колб // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 6. – С. 333–338.